

BUDJET TASHKILOTLARIDA UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH VA ULAR USTIDAN ICHKI NAZORATNI KUCHAYTIRISH YO'NALISHLARI

Hikmatillayev Azizbek Akram o'g'li

Bank-moliya akademiyasi, magistranti

Ilmiy rahbar: PHD Sh.Qurbonov

E-mail: hikmatillayevazizbek@82gmail.com

Annotatsiya. Maqolada budjet tashkilotlarida uzoq muddatli aktivlar hisobi ma'lumotlarining ichki nazorat va davlat moliyaviy nazorati uchun axborot bazasi sifatidagi roli tadqiq etilgan. Budjet tashkilotlari hisobotlari asosida uzoq muddatli aktivlar holatini baholash uchun o'n bitta ko'rsatkichdan iborat tahliliy tizim, aktivlarning hayot sikli bosqichlari bo'yicha xatarlar va nazorat tadbirlari xaritasi taklif etilgan. Shartli misol asosida eskirishni har bir inventar obyekt bo'yicha foydali xizmat muddatidan kelib chiqib hisoblashning afzalliklari ko'rsatilgan. Hisob siyosatiga kiritiladigan qoidalar hamda aktivlarni raqamli identifikatsiyalash va hisobni avtomatlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: budjet tashkiloti, uzoq muddatli aktivlar, ichki nazorat, davlat moliyaviy nazorati, eskirish, inventarizatsiya, hisob siyosati, raqamlashtirish.

Аннотация. В статье исследуется роль данных учёта долгосрочных активов бюджетных организаций как информационной основы внутреннего контроля и государственного финансового контроля. Предложены аналитическая система из одиннадцати показателей для оценки состояния долгосрочных активов по данным отчётности бюджетных организаций, а также карта рисков и контрольных процедур по этапам жизненного цикла активов. На условном примере показаны преимущества начисления износа по каждому инвентарному объекту исходя из срока полезного использования. Разработаны положения учётной политики и практические рекомендации по цифровой идентификации активов и автоматизации учёта.

Ключевые слова: бюджетная организация, долгосрочные активы, внутренний контроль, государственный финансовый контроль, износ, инвентаризация, учётная политика, цифровизация.

Abstract. The article examines the role of long-term asset accounting data in budget organizations as an information base for internal control and state financial control. It proposes an analytical system of eleven indicators for assessing the condition of long-term assets from the financial reports of budget organizations, together with a map of risks and control procedures across the stages of the asset life cycle. A conditional example demonstrates the advantages of calculating depreciation for each

inventory item on the basis of its useful life. Accounting policy provisions and practical recommendations on the digital identification of assets and the automation of accounting are developed.

Keywords: budget organization, long-term assets, internal control, state financial control, depreciation, inventory count, accounting policy, digitalization.

Kirish

Budjet tashkilotlari balansidagi uzoq muddatli aktivlar davlat mulkining muhim qismini tashkil etadi. Ularning hisobi faqat moliyaviy hisobot tuzish uchun emas, balki mulkning butligi, undan maqsadli foydalanilishi va kapital xarajatlar samaradorligi ustidan nazoratni ta'minlash uchun ham zarur. Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risidagi yo'riqnoma (bundan buyon — Yo'riqnoma) bosh hisobchi zimmasiga asosiy vositalar hamda boshqa moddiy qimmatliklarning saqlanish va foydalanish joylarida butligini muntazam nazorat qilish vazifasini yuklaydi (8-band). Demak, hisob tizimi ichki nazoratning bevosita tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shu bilan birga, amaldagi hisob tartibi nazorat ehtiyojlarini to'liq qondirmaydi. Yo'riqnomaga ko'ra har oyda hisoblangan eskirish inventar kartochkalarda obyektlar bo'yicha yozilmaydi va obyektning to'liq eskirish summasi faqat u tugatilganda yoki boshqa tashkilotga berilganda aniqlanadi (122-band). Natijada tekshiruv o'tkazayotgan nazoratchi yoki ichki auditor alohida obyektning joriy qoldiq qiymatini hisob registrlaridan bevosita ololmaydi. Aktivlar hisobi va nazorati o'rtasidagi bunday uzilish mulkdan samarasiz foydalanish, yaroqli aktivlarni asossiz hisobdan chiqarish va kamomadlarni kech aniqlash xatarlarini oshiradi.

Maqolaning maqsadi — budjet tashkilotlarida uzoq muddatli aktivlar hisobini ichki nazorat va davlat moliyaviy nazorati ehtiyojlariga moslashtirish yo'nalishlarini asoslash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Buning uchun aktivlar holatini tahlil qilish ko'rsatkichlari tizimini shakllantirish, aktivlarning hayot sikli bo'yicha xatarlar va nazorat tadbirlarini aniqlash, eskirish hisobini takomillashtirish va hisobni raqamlashtirish yo'nalishlarini belgilash vazifalari qo'yildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Zamonaviy ichki nazorat nazariyasining asosi COSO tomonidan ishlab chiqilgan integratsiyalashgan modelda o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra ichki nazorat beshta o'zaro bog'liq tarkibiy qism — nazorat muhiti, xatarlarni baholash, nazorat tadbirlari, axborot va kommunikatsiya hamda monitoring faoliyatidan iborat (COSO, 2013). INTOSAI ushbu modelni davlat sektoriga moslashtirib, ichki nazoratning umumiy maqsadlari qatoriga resurslarni yo'qotish, suiiste'mol qilish va zarar yetkazilishidan himoya qilishni alohida kiritgan (INTOSAI, 2004). Uzoq muddatli aktivlar uchun aynan shu maqsad birinchi darajali ahamiyatga ega, chunki ular budjet mablag'larining moddiy shaklda uzoq muddat saqlanadigan qismidir.

Aktivlarni boshqarish bo'yicha ISO 55000 standarti aktivlarni boshqarishni tashkilotning aktivlardan qiymat olishga qaratilgan muvofiqlashtirilgan faoliyati sifatida ta'riflaydi va aktivning butun hayot sikli — rejalashtirish, sotib olish, foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish va chiqarib yuborishni yagona tizimda ko'rishni talab qiladi (ISO, 2014). Bu yondashuv hisob va nazoratni ham hayot sikli bosqichlari bo'yicha tashkil etish uchun nazariy asos bo'ladi.

D. Detter va S. Fölster hukumatlar ko'pincha o'z aktivlarining tarkibi va qiymati to'g'risida to'liq axborotga ega emasligini, bu esa davlat mulkini samarasiz boshqarishga olib kelishini ko'rsatgan va aktivlarni to'liq aks ettiruvchi shaffof davlat balansini samarali boshqaruvning zaruriy sharti deb hisoblagan (Detter va Fölster, 2015). O. Kaganova va J. McKellar tahriri ostidagi xalqaro tajriba sharhida davlat mulkini boshqarishni isloh qilish, odatda, aktivlarning to'liq reyestri va ishonchli hisobini yaratishdan boshlanishi ta'kidlangan (Kaganova va McKellar, 2006). P. Adhikari va L. Gårseth-Nesbakk esa hisoblash usuliga o'tgan OECD mamlakatlarida aktivlarni aniqlash va baholash eng murakkab amaliy muammolardan biri bo'lganini qayd etgan (Adhikari va Gårseth-Nesbakk, 2016).

Mahalliy adabiyotlarda budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobi va inventarizatsiyasining me'yoriy tartibi yoritilgan (Tuychiyev va boshq., 2018). Biroq hisob ma'lumotlaridan nazorat maqsadlarida foydalanish, aktivlarning hayot sikli bo'yicha xatarlarni tizimlashtirish va eskirishni obyektlar kesimida yuritish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli yondashuv, aktivlarning hayot siklini jarayonli modellashtirish, xatarlarga asoslangan yondashuv, koeffitsiyentli tahlil, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va shartli misol usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, Yo'riqnoma, budget tashkilotlarining davriy moliyaviy hisobotlarini tuzish qoidalari, 3-, 8- va 9-sonli budget hisobi standartlari, 19-sonli BHMS "Inventarizatsiyani tashkil etish va o'tkazish"ning amaldagi tahrirlari hamda ichki nazorat va aktivlarni boshqarish bo'yicha xalqaro hujjatlar tashkil etdi. Ko'rsatkichlar tizimi budget tashkilotlarining yillik moliyaviy hisobotlari, jumladan 3-sonli BHS da nazarda tutilgan asosiy vositalar va nomoliyaviy aktivlarning yil boshidagi qoldig'i, kirimi, chiqimi va yil oxiridagi qoldig'i to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini hisobga olib tuzildi.

Tahlil va natijalar

Uzoq muddatli aktivlar holatini tahlil qilish ko'rsatkichlari tizimi

Nazorat samaradorligi, avvalo, aktivlar holati to'g'risidagi umumlashtirilgan ko'rsatkichlarga bog'liq. Budget tashkilotlari hisobotlari ma'lumotlari asosida hisoblanadigan ko'rsatkichlar tizimi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

**Budjet tashkilotlarida uzoq muddatli aktivlar holatini tahlil qilish
ko'rsatkichlari**

Ko'rsatkich	Hisoblash formulasi	Tahliliy mazmuni
1. Uzoq muddatli aktivlar ulushi	$\text{Uzoq muddatli aktivlarning qoldiq qiymati} / \text{jami aktivlar} \times 100$	Aktivlar tarkibida uzoq muddatli resurslarning salmog'i
2. Eskirish ko'effitsiyenti	$\text{Jamg'arilgan eskirish} / \text{asosiy vositalarning boshlang'ich (tiklanish) qiymati} \times 100$	Asosiy vositalarning me'yoriy eskirganlik darajasi
3. Yaroqlilik ko'effitsiyenti	$\text{Qoldiq qiymat} / \text{boshlang'ich (tiklanish) qiymat} \times 100$ yoki $100 - \text{eskirish ko'effitsiyenti}$	Xizmat ko'rsatish salohiyatining saqlangan qismi
4. Yangilanish ko'effitsiyenti	$\text{Yil davomida kirim qilingan asosiy vositalar} / \text{yil oxiridagi boshlang'ich qiymat} \times 100$	Moddiy-texnika bazasining yangilanish sur'ati
5. Chiqib ketish ko'effitsiyenti	$\text{Yil davomida chiqib ketgan asosiy vositalar} / \text{yil boshidagi boshlang'ich qiymat} \times 100$	Aktivlarning hisobdan chiqarilish sur'ati
6. O'sish ko'effitsiyenti	$(\text{Kirim} - \text{chiqim}) / \text{yil boshidagi boshlang'ich qiymat} \times 100$	Aktivlar hajmining sof o'zgarishi
7. To'liq eskirgan aktivlar ulushi	$\text{Foydalanishdagi to'liq eskirgan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati} / \text{jami boshlang'ich qiymat} \times 100$	Xizmat muddatlarining real emasligi va yangilash ehtiyoji belgisi (analitik hisob ma'lumotlari talab etiladi)
8. Nomoddiy aktivlar ulushi	$\text{Nomoddiy aktivlar qiymati} / \text{uzoq muddatli aktivlar jami} \times 100$	Raqamlashtirish darajasi va amortizatsiya hisoblanmasligining ta'siri
9. Budjetdan tashqari manbalar ulushi	$\text{Budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan olingan asosiy vositalar} / \text{jami asosiy vositalar} \times 100$	Moliyalashtirish manbalari tarkibi
10. Tugallanmagan kapital qo'yilmalar ulushi	$\text{Tugallanmagan kapital qo'yilmalar} / \text{uzoq muddatli aktivlar jami} \times 100$	Foydalanishga topshirilmagan, "muzlatilgan" mablag'lar hajmi
11. Kapital xarajatlar smetasi ijrosi	$\text{Asosiy vositalarni sotib olish va kapital qo'yilmalar bo'yicha kassa xarajatlari} / \text{smetada rejalashtirilgan summa} \times 100$	Kapital xarajatlar bo'yicha smeta intizomi

Manba: muallif ishlanmasi.

Ko'rsatkichlarni alohida emas, balki o'zaro bog'liqlikda talqin qilish muhim. Masalan, eskirish ko'effitsiyenti yuqori bo'lgan holda yangilanish ko'effitsiyenti chiqib ketish ko'effitsiyentidan past bo'lsa, bu tashkilot moddiy-texnika bazasining qisqarib borayotganini bildiradi. Biz eskirish ko'effitsiyentining 50 foizdan oshishini yangilanish ko'effitsiyentining chiqib ketish ko'effitsiyentidan pastligi bilan birgalikda ichki nazorat va rejalashtirish uchun ogohlantiruvchi signal sifatida qarashni taklif

qilamiz. Shuni ham hisobga olish kerakki, budget tashkilotlarida eskirish yillik me'yorlar asosida hisoblangani sababli eskirish koeffitsiyenti aktivlarning haqiqiy texnik holatini emas, me'yoriy eskirganlikni aks ettiradi. Shu bois ushbu ko'rsatkichni inventarizatsiya chog'ida aktivlarning texnik holatini baholash natijalari bilan to'ldirish zarur. Taklif etilgan tizim bir nechta budget tashkilotining ko'rsatkichlarini bir necha yil davomida qiyosiy tahlil qilish uchun ham qulay.

Hayot sikli bo'yicha xatarlar va nazorat tadbirlari xaritasi

Ichki nazoratni aktivlarning hayot sikli bosqichlari bo'yicha tashkil etish ISO 55000 va COSO yondashuvlariga mos keladi. Yo'riqnoma va budget hisobi standartlarida nazarda tutilgan hujjatlar va tartib-taomillar asosida tuzilgan xatarlar va nazorat tadbirlari xaritasi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Uzoq muddatli aktivlar hayot sikli bo'yicha xatarlar va nazorat tadbirlari xaritasi

Bosqich	Asosiy xatarlar	Nazorat tadbirlari	Hujjatlar
Rejalashtirish va xarid	Ehtiyojsiz yoki smetadan tashqari xarid; narxning oshirib ko'rsatilishi	Ehtiyojni texnik asoslash; smeta bilan solishtirish; davlat xaridlari tartibiga rioya etish	Xarajatlar smetasi, shartnoma
Kirim qilish	Kirimning kechiktirilishi; yetkazib berish va montaj xarajatlarining boshlang'ich qiymatga kiritilmasligi; inventar raqam berilmasligi	Doimiy komissiya tomonidan qabul qilish-topshirish dalolatnomasini tuzish (84-band); 14 belgili inventar raqam berish (82-band); inventar kartochka ochish	AV-1, AV-6, AV-8, AV-9
Foydalanish va saqlash	Moddiy javobgarlikning belgilanmaganligi; aktivdan maqsadsiz foydalanish; ichki ko'chirishning rasmiylashtirilmasligi	Moddiy javobgar shaxslarni buyruq bilan tayinlash va inventar ro'yxat yuritish (83-band); ichki ko'chirishni yuk xati bilan rasmiylashtirish (84-band)	AV-13, AV-2
Ta'mirlash va modernizatsiya	Kapital xarakterdagi xarajatlarni joriy ta'mir sifatida yoki aksincha aks ettirish	Ta'mirlash turlarini farqlash mezonlariga rioya etish (78–79-band); modernizatsiyadan so'ng xizmat muddatini qayta ko'rib chiqish (114-band)	AV-3
Eskirish (amortizatsiya)	Me'yorning noto'g'ri qo'llanishi; obyekt bo'yicha qoldiq qiymatning noma'lumliligi; nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblanmasligi	Inventar raqamdagi me'yor guruhini tekshirish; eskirishni obyektlar bo'yicha avtomatlashtirilgan hisoblash	326-son shakldagi aylanma qaydnoma
Qayta baholash	Aktivlarni tanlab qayta baholash; asoslanmagan indekslar qo'llanishi	Butun guruh bo'yicha qayta baholash (8-sonli BHS, 23-band); baholash natijalarini hujjatlashtirish	Qayta baholash qaydnomasi

Bosqich	Asosiy xatarlar	Nazorat tadbirlari	Hujjatlar
Inventarizatsiya	Rasmiyatchilik uchun o'tkazish; kamomad yoki ortiqchalikni yashirish	19-sonli BHMS talablariga rioya etish; kutilmagan tanlama inventarizatsiyalar; shtrix-kod yoki QR-kod orqali identifikatsiya; nomoddiy aktivlarni kamida ikki yilda bir marta inventarizatsiya qilish (9-sonli BHS, 79-band)	Inventarizatsiya dalolatnomasi, solishtirish qaydnomasi
Chiqib ketish	Yaroqli aktivlarni asossiz hisobdan chiqarish; qoldiq materiallarni kirim qilmaslik; dalolatnoma tasdiqlanganiga qadar demontaj qilish	Dalolatnomalar tasdiqlanganiga qadar demontajni taqiqlash va qoldiq materiallarni omborga topshirish (89-band); transport vositalari bo'yicha tegishli davlat organida hisobdan chiqarilganlik hujjatini talab qilish	AV-4, AV-4a, 444-son shakl

Manba: Yo'riqnoma, 8-, 9-sonli BHS va 19-sonli BHMS asosida muallif tomonidan tuzilgan. Qavs ichida Yo'riqnoma bandlari ko'rsatilgan.

Xarita shuni ko'rsatadiki, milliy me'yoriy hujjatlar kirim, saqlash va chiqib ketish bosqichlarida yetarlicha batafsil nazorat tartiblarini nazarda tutadi. Eng zaif bo'g'in — eskirish bosqichi: bu yerda hisobning o'zi nazorat uchun zarur axborotni shakllantirmaydi. Aynan shu bosqichni takomillashtirish boshqa bosqichlardagi nazorat samaradorligini ham oshiradi, chunki chiqib ketish, qayta baholash va inventarizatsiya natijalarini baholash uchun har bir obyektning qoldiq qiymati talab etiladi.

Eskirishni inventar obyektlar bo'yicha hisoblash: shartli misol

Amaldagi va taklif etilayotgan yondashuvlarni shartli misolda solishtiramiz. Aytaylik, budjet tashkiloti boshlang'ich qiymati 24 000 000 so'm bo'lgan kompyuter jihozini sotib olgan. Amaldagi me'yoriy yondashuvda eskirish shartli yillik 20 foizlik me'yor bo'yicha, taklif etilayotgan yondashuvda esa doimiy komissiya tomonidan belgilangan 48 oylik foydali xizmat muddati bo'yicha hisoblanadi. Jihoz 30 oy foydalanilgandan so'ng boshqa tashkilotga berilmoqda (3-jadval).

3-jadval

Eskirishni hisoblashning amaldagi va taklif etilayotgan yondashuvlari (shartli misol, so'm)

Ko'rsatkich	Amaldagi me'yoriy yondashuv	Taklif etilayotgan yondashuv
Boshlang'ich qiymat	24 000 000	24 000 000
Eskirish asosi	Shartli yillik me'yor — 20 foiz	Foydali xizmat muddati — 48 oy
Oylik eskirish summasi	400 000	500 000

Ko'rsatkich	Amaldagi me'yoriy yondashuv	Taklif etilayotgan yondashuv
30 oydan keyingi jamg'arilgan eskirish	12 000 000	15 000 000
30 oydan keyingi qoldiq qiymat	12 000 000	9 000 000
Qoldiq qiymat inventar kartochkada	Yozilmaydi, obyekt berilganda qayta hisoblanadi (122-band)	Har oyda avtomatik yangilanadi

Manba: muallif hisob-kitobi (shartli ma'lumotlar asosida).

Misolda ikki yondashuv o'rtasidagi qoldiq qiymat farqi 3 000 000 so'mni tashkil etadi, ya'ni me'yoriy yondashuvda qoldiq qiymat taklif etilayotgan yondashuvdagiga nisbatan 33,3 foizga yuqori ko'rsatiladi. Biroq asosiy farq faqat summada emas. Amaldagi tartibda obyektning qoldiq qiymati faqat u boshqa tashkilotga berilganda qayta hisoblash yo'li bilan aniqlanadi, taklif etilayotgan tartibda esa u istalgan sanada ma'lum bo'ladi. Bu esa inventarizatsiya, qayta baholash, qadrsizlanishni baholash va hisobdan chiqarish bo'yicha qarorlarni ishonchli axborot asosida qabul qilish imkonini beradi. Foydali xizmat muddatini belgilashda me'yorlar yuqori chegara sifatida saqlanib qolishi mumkin, chunki Yo'riqnoma vazirliklar va idoralarga me'yorlarni qonunchilikda belgilanganidan oshmagan holda belgilash imkonini beradi (114-band).

Hisob siyosatiga kiritiladigan qoidalar

Yuqoridagi tahlil natijalariga ko'ra budget tashkilotlarining hisob siyosatiga uzoq muddatli aktivlar bo'yicha quyidagi qoidalarini kiritish tavsiya etiladi.

1) Foydali xizmat muddatini belgilash tartibi: har bir yangi obyekt uchun doimiy komissiya ishlab chiqaruvchi tavsiyalari, texnik shartlar va aktivdan foydalanish rejasiga tayanib foydali xizmat muddatini belgilaydi hamda uni yillik inventarizatsiya chog'ida qayta ko'rib chiqadi. Bu talab IPSAS 45 da belgilangan foydali xizmat muddatini har yili qayta ko'rib chiqish tamoyiliga mos keladi (IPSASB, 2023).

2) Obyektli eskirish hisobi: oylik eskirish har bir inventar obyekt bo'yicha hisoblanadi va avtomatlashtirilgan hisob tizimida obyektning qoldiq qiymati doimiy yuritiladi.

3) Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi: cheklangan foydali xizmat muddatiga ega dasturiy ta'minot va litsenziyalar 9-sonli BHS ga muvofiq amortizatsiya qilinadi, bunda shartnoma bo'yicha huquqlardan kelib chiqadigan muddat shartnoma amal qilish muddatidan oshmasligi (64-band) inobatga olinadi.

4) Qadrsizlanish belgilari: jismoniy shikastlanish, foydalanishning to'xtatilishi, texnologik eskirish va xizmat hajmining keskin qisqarishi qadrsizlanish belgilari sifatida belgilanadi hamda inventarizatsiya chog'ida tekshiriladi.

5) To'liq eskirgan aktivlar: foydalanishdagi to'liq eskirgan obyektlar alohida ro'yxatda yuritiladi va ular bo'yicha foydali xizmat muddatlari qayta ko'rib chiqiladi.

6) Kapital va joriy ta'mirlashni farqlash: obyektning dastlabki me'yoriy ko'rsatkichlarini yaxshilaydigan xarajatlar kapital xarajatlar sifatida qiymatga qo'shiladi, qolganlari joriy xarajat sifatida aks ettiriladi.

Uzoq muddatli aktivlar hisobini raqamlashtirish yo'nalishlari

Yo'riqnoma buxgalteriya hisobini avtomatlashtirilgan holda tashkil etish (55-band) hamda boshlang'ich hisob hujjatlarini elektron shaklda rasmiylashtirish (26-band) imkoniyatini nazarda tutadi. Ushbu imkoniyatlardan kelib chiqib, uchta yo'nalish taklif etiladi. Birinchi yo'nalish — elektron inventar kartochka va aktivlar reyestrini buxgalteriya hisobi bilan integratsiya qilish, bunda eskirish, qoldiq qiymat va moddiy javobgar shaxs haqidagi ma'lumotlar avtomatik yangilanadi. Ikkinchi yo'nalish — aktivlarni shtrix-kod yoki QR-kod orqali raqamli identifikatsiyalash va mobil qurilmalar yordamida inventarizatsiya o'tkazish; bu inventarizatsiya muddatini qisqartiradi va natijalarni hisob ma'lumotlari bilan avtomatik solishtirish imkonini beradi. Uchinchi yo'nalish — ko'chmas mulk va transport vositalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tizimlari bilan ma'lumot almashinuvini yo'lga qo'yish, bu esa ro'yxatga olish va hisobdan chiqarishni tasdiqlovchi hujjatlarni qog'oz shaklida taqdim etish ehtiyojini kamaytiradi. Raqamlashtirilgan hisob 1-jadvaldagi ko'rsatkichlarni avtomatik hisoblab, ichki audit va davlat moliyaviy nazorati organlari uchun doimiy monitoring vositasiga aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Birinchidan, budget tashkilotlarida uzoq muddatli aktivlar hisobi ichki nazoratning axborot asosi hisoblanadi, biroq amaldagi tartibda eskirishning obyektlar bo'yicha yuritilmasligi hisob va nazorat o'rtasida uzilish yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, budget tashkilotlari hisobotlari asosida uzoq muddatli aktivlar holatini baholash uchun o'n bitta ko'rsatkichdan iborat tizim taklif etildi. Ko'rsatkichlarni o'zaro bog'liqlikda talqin qilish, eskirish koeffitsiyentini esa aktivlarning texnik holati bo'yicha ma'lumotlar bilan to'ldirish zarur.

Uchinchidan, aktivlarning hayot sikli bo'yicha xatarlar va nazorat tadbirlari xaritasi ishlab chiqildi. Tahlil milliy me'yorlarda eng zaif bo'g'in eskirish bosqichi ekanini ko'rsatdi.

To'rtinchidan, shartli misol eskirishni har bir obyekt bo'yicha foydali xizmat muddatidan kelib chiqib hisoblash qoldiq qiymatni aniqroq aks ettirishini va uni istalgan sanada nazorat uchun ochiq qilishini ko'rsatdi. Shu munosabat bilan Yo'riqnomaning 122-bandini qayta ko'rib chiqish taklif etiladi.

Beshinchidan, budget tashkilotlarining hisob siyosatiga foydali xizmat muddati, obyektli eskirish, nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi, qadrsizlanish belgilari, to'liq eskirgan aktivlar va ta'mirlash xarajatlarini farqlash bo'yicha qoidalarni kiritish hamda aktivlar hisobini raqamli identifikatsiya va davlat reyestrlari bilan integratsiya asosida avtomatlashtirish tavsiya etiladi.

Taklif etilgan ko'rsatkichlar tizimini bir nechta budjet tashkilotining ko'p yillik hisobot ma'lumotlari asosida qo'llash keyingi tadqiqotlarning vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. (2013). 2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son. <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. (2016). 2016-yil 13-aprel, O'RQ-404-son. <https://lex.uz>
3. Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risidagi yo'riqnoma. (2010). Adliya vazirligida 2010-yil 22-dekabrda 2169-son bilan ro'yxatga olingan (amaldagi tahrirda). <https://lex.uz>
4. Budjet tashkilotlari va budjet mablag'lari oluvchilarning davriy moliyaviy hisobotlarini tuzish, tasdiqlash hamda taqdim qilish bo'yicha qoidalar. (2018). Adliya vazirligida 2018-yil 15-fevralda 2971-son bilan ro'yxatga olingan. <https://lex.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi budjet hisobining standarti (3-sonli BHS) "Budjet hisoboti". (2019). Adliya vazirligida 2019-yil 18-yanvarda 3124-son bilan ro'yxatga olingan. <https://lex.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi budjet hisobining standarti (8-sonli BHS) "Ko'chmas mulk, bino va jihozlar". (2019). Adliya vazirligida 2019-yil 20-martda 3144-son bilan ro'yxatga olingan. <https://lex.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi budjet hisobining standarti (9-sonli BHS) "Nomoddiy aktivlar". (2019). Adliya vazirligida 2019-yil 24-iyunda 3169-son bilan ro'yxatga olingan. <https://lex.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (19-sonli BHMS) "Inventarizatsiyani tashkil etish va o'tkazish". (2024). Adliya vazirligida 2024-yil 12-avgustda 3548-son bilan ro'yxatga olingan. <https://lex.uz>
9. Adhikari, P., & Gårseth-Nesbakk, L. (2016). Implementing public sector accruals in OECD member states: Major issues and challenges. *Accounting Forum*, 40(2), 125–142.
10. COSO. (2013). *Internal Control – Integrated Framework*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
11. Detter, D., & Fölster, S. (2015). *The Public Wealth of Nations: How Management of Public Assets Can Boost or Bust Economic Growth*. London: Palgrave Macmillan.
12. INTOSAI. (2004). *INTOSAI GOV 9100: Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector*. Vienna: International Organization of Supreme Audit Institutions.

13. IPSASB. (2023). IPSAS 45, Property, Plant, and Equipment. New York: International Federation of Accountants.
14. ISO. (2014). ISO 55000:2014 Asset management – Overview, principles and terminology. Geneva: International Organization for Standardization.
15. Kaganova, O., & McKellar, J. (Eds.). (2006). Managing Government Property Assets: International Experiences. Washington, DC: Urban Institute Press.
16. Tuychiyev, A. J., Ostonokulov, A. A., Ibragimov, K. Sh., & Tursunov, A. S. (2018). Byudjet hisobi: Darslik. Toshkent: IQTISOD-MOLIYA.